



Bij het overlijden van Bas Kist (1933-2003)

• GIJS VAN DER HAM •

In de zomer van 1978 was Bas Kist, 44 jaar oud, op Spitsbergen. Alleen bivakkeerde hij een paar weken lang in de koude poolzomer op het kleine, kale Amsterdams Eiland, iets ten noordwesten van het hoofdeiland. Hij was op een historische plek. Hier hadden in 1614 Nederlandse walvisjagers de nederzetting Smeerenburg gebouwd om walvissen te villen en hun traan te koken. Bas was in 1978 niet met vakantie op Smeerenburg, hij was er voor zijn werk, hij was er met een doel, een missie zelfs. Hij was er om na te gaan wat er nog van Smeerenburg terug te vinden was, en wat van de mannen die hier ver van huis en hard gewerkt hadden. Bas ondernam de tocht uitdrukkelijk als conservator van de afdeling Nederlandse Geschiedenis van het Rijksmuseum om een klein deel van de geschiedenis van ons land te onderzoeken en te bekijken wat daarvan voor het nageslacht kon worden bewaard of vastgelegd – en ook om de ontberingen van de 17de-eeuwse Nederlanders zelf aan den lijve te ondervinden. Drieëneenhalve week was Bas alleen op Amsterdams Eiland en de ontberingen bleven niet uit. Maar het was vooral zijn 'finest hour', vertelde zijn dochter Barbara op 15 februari jongstleden tijdens een bijeenkomst waarop Bas werd herdacht, 6 weken na zijn plotse-

Bas Kist in 1978 op Amsterdams Eiland (zelfportret).

linge dood in de vroege ochtend van 1 januari 2003.

Johannes Bastiaan Kist was bijna 35 jaar lang als conservator werkzaam bij de afdeling Nederlandse Geschiedenis. Hij werd op 2 december 1933 geboren in Batavia, de hoofdstad van het Nederlandse koloniale rijk in Azië, en groeide op in Arnhem, waar hij als 10-jarig jongetje in september 1944 de geallieerde aanval meemaakte, een gebeurtenis die een blijvende invloed op hem had. Tijdens zijn geschiedenisstudie aan de Rijksuniversiteit Leiden, die hij niet voltooide, kwam hij met het toen in Leiden gehuisveste Legermuseum in aanraking. Daar kwam hij in 1959 te werken en van daaruit vertrok hij begin 1964 naar het Rijksmuseum. Eind 1998 ging hij hier pas weg, omdat hij 65 werd.

Alleen al uit zijn verblijf op Smeerenburg blijkt dat Bas geen gewone Rijksmuseum-conservator was. Onderzoek is de meeste museumconservatoren uiteraard niet vreemd, maar dit soort solitair onderzoek was en is buitengewoon uitzonderlijk. Bas was dan ook een conservator die grenzen opzocht, die nieuwe terreinen wilde ontdekken en nieuwe wegen wilde bewandelen, en die hierbij nadrukkelijk zijn eigen weg ging en zijn handen doelbewust en in meer dan één opzicht vuil maakte. Bas was een

conservator zoals er geen tweede in het Rijksmuseum was te vinden – en misschien zelfs wel nergens in de Nederlandse museumwereld.

In 1964 was Bas Kist vooral als expert in oude wapens naar het Rijksmuseum gekomen. Zijn eerste publicaties en zijn eerste tentoonstelling gingen ook over wapens, met als hoogtepunten zijn becommentarieerde heruitgave van de *Wapenhandelinge* van Jacob de Gheyn in 1971 en de uitgave van *Musket, roer en pistolet* bij de tentoonstelling *Musketten en pistolen* in 1974. In de in 1971 geopende vaste opstelling van de afdeling Nederlandse Geschiedenis zorgde hij eveneens voor de nodige aandacht voor wapens. Kenmerkend voor Bas was dat hij niet alleen een groot kenner van het wapen als voorwerp was, maar dat hij het wapen tegelijkertijd altijd in een groter verband plaatste en als historische bron gebruikte. De nadrukkelijke aanwezigheid van oorlog en geweld in de samenleving van de Gouden Eeuw was voor de historicus Kist minstens zo belangrijk als het 17de-eeuwse wapen zelf, en die wapens fascineerden hem omdat zij én vaak van bijzondere schoonheid zijn én bedoeld waren om mee te doden. Juist die tegenstelling trok hem aan en hield hem bezig.

Deze fascinatie voor wapens bleef Bas zijn hele leven houden. Jarenlang was hij secretaris van de International Association of Museums of Arms and Military History (IAMAM), waardoor hij over veel belangrijke buitenlandse contacten beschikte. De laatste jaren – na zijn pensionering – uitte zijn belangstelling zich onder meer in de belangrijke bemiddelende rol die hij speelde bij de verwerving door het Rijksmuseum van een belangrijk deel van de wapenverzameling van H.L. Visser (zie *Bulletin van het Rijksmuseum* 2002/3, pp. 424-439) en in de adviezen die hij Gary Schwartz gaf bij het schrijven van diens in 2002 verschenen 'Rijksmuseum Dossier' over Rem-

brandts schuttersstuk *De Nachtwacht*.

Maar ondertussen hadden tal van andere onderwerpen hem eveneens in de greep gekregen. Uitgangspunt hierbij was steeds de collectie van het Rijksmuseum, in het bijzonder de verzameling Nederlandse Geschiedenis, en hierbinnen vooral de VOC-collectie en de zogenaamde Marinemodellenkamer, de technische, grotendeels uit de 19de eeuw stammende verzameling modellen van uiteenlopende voorwerpen die afkomstig was van het Ministerie van Marine. Zijn uitgangspunt was steeds het voorwerp als drager van een historisch verhaal. 'De quoi s'agit-il?', die vraag was een van Bas' drijfveren, en tevens een lijfspreuk die prominent in zijn museale werkkamer hing. Bas wilde weten, maar vooral begrijpen, vanuit een nimmer aflatende nieuwsgierigheid.

Toen vanaf de jaren '60 overal op de wereld steeds meer wrakken van VOC-schepen werden gevonden, zag Bas Kist dat als een uitgelezen kans om de bestaande collectie, die vooral de officiële kant van de VOC belichtte, uit te breiden. Werd de lading Chinees porselein uit het in 1613 bij Sint Helena gezonken schip *De Witte Leeuw* in 1977 nog aangekocht, net als incidenteel daarvoor vonden andere wrakken, in de jaren hierna kwam het meer dan eens tot een directe betrokkenheid bij het onderzoeken van scheepswrakken – in het bijzonder 't Vliegend Hart, in 1735 voor de kust van Walcheren gezonken, de *Hollandia*, in 1743 vergaan bij de Scilly Eilanden, en de *Amsterdam*, in 1749 op het strand van het Engelse Hastings gezet en daar toen in het drijfzand weggezakt. Bas ontwikkelde zich tot een expert op het gebied van de onderwaterarcheologie. Hij leerde als vanzelfsprekend duiken, maar dat deel van het werk liet hij toch meestal aan anderen over. Zijn werk wordt vooral als voorbeeldig en bijzonder gezien door de manier waarop hij de resultaten van het onderzoek publiceerde,

in het bijzonder in het *Hollandia Compendium* uit 1992 dat hij met zijn meest nabije compaan en 'leerling' Jerzy Gawronski en met Odilia van Boetzelaer samenstelde. Hierop aansluitend richtte hij zich ook op andere archeologische projecten die met de VOC in verband stonden, in het bijzonder de locatie van de bedrijfsgebouwen van de compagnie op het Amsterdamse Oostenburg.

Het typeert Bas in hoge mate dat hij dan weer als vanzelf bij een onderwerp als de 17de- en 18de-eeuwse scheepsbouw belandde, want al dit archeologisch onderzoek was nooit een op zichzelf staand doel, maar steeds een middel om inzicht en kennis te verwerven. Bas' kracht lag in het combineren van verschillende disciplines, in het bijeenbrengen bijvoorbeeld van archeologische en archivalische bronnen, waarover hij in 1990 in het *International Journal of Nautical Archaeology* een artikel publiceerde dat als baanbrekend wordt beschouwd. De door hem in het begin van de jaren '90 ingerichte VOC-galerij als onderdeel van de vaste opstelling van de afdeling Nederlandse Geschiedenis, is zijn bijzondere museale vertaling van deze multidisciplinaire aanpak, waarbij bovendien de voorwerpen zelf uitdrukkelijk de kern vormen en het verhaal zijn.

Bas was een nieuwsgierig mens, die voortdurend op zoek was naar nieuwe uitdagingen en kansen, steeds streefde naar experiment en innovatie en ook hierbij de grenzen opzocht. Al aan het eind van de jaren '70 was hij van het nut van computers voor musea overtuigd, in de VOC-galerij kon hij dankzij sponsoring door Philips de toen nieuwe, maar inmiddels allang weer achterhaalde interactieve beeldplaat gebruiken, en voor het restaureren van wrakvondsten en het conserveren van wapens zocht hij naar nieuwe technieken.

Bas Kist was vooral een gedreven persoonlijkheid, die anderen gefasci-

neerd in zijn kielzog kon meetrokken en hun betrokkenheid vervolgens op een wezenlijke manier inzette bij een van zijn zo breed uitwaaierende projecten. Hierbij heeft hij velen die bij hem stage liepen op een beslissende wijze gevormd. Op eenzelfde manier wist hij uiteenlopende instellingen voor zijn plannen enthousiast te maken en zo hun voor het uitvoeren hiervan vaak onontbeerlijke steun los te krijgen. Maar Bas' gedrevenheid leidde ook tot botsingen en tegenstellingen. Hij had weinig geduld met mensen of instellingen die hem niet konden of wilden volgen, of die een andere mening waren toegedaan, en hij kon hierom ook een onbegrepen, nukkige Einzelgänger zijn die mensen van zich vervreemde. Want ook ten opzichte van anderen was Bas een man van uitersten.

Hetzelfde kan gezegd worden van zijn houding ten aanzien van het Rijksmuseum. Zijn betrokkenheid bij het museum was bijzonder groot en tegelijkertijd zette hij zich er vaak tegen af. Het museum is natuurlijk een instelling die in menig opzicht het toonbeeld van de gevestigde orde is, en juist die gevestigde orde zette Bas op scherp. Van vanzelfsprekendheden moest hij niets hebben. Met opzet én met graagte ging hij hier meer dan eens tegen in, maar dan wel wanneer hij dat voor de zaak waarvoor hij stond nodig vond. Hij schepte hierin ook genoeg, al kon hij tevens bijzonder kwaad worden. Zo hing in zijn kamer prominent een officiële berisping die hij eens had gekregen van een hoge ambtenaar van het ministerie: daar was hij trots op en, en dat wilde hij laten weten ook, daar trok hij zich niets van aan.

Bas heeft twee biografische tentoonstellingen gemaakt, een in 1987 over de waterstaatsingenieur Jan Blanken (1755-1838) en een in 1991 over de veelzijdige patriot Herman Willem Daendels (1762-1818). Het waren niet alleen inhoudelijk en wat vorm betreft

bijzondere tentoonstellingen, waar Bas zich met hart en ziel in had gestort – bij de Blanken-tentoonstelling zorgde hij bijvoorbeeld voor een fietsroute en zette hij zich in voor het herstel van Blankens graf, voor de Daendelstentoonstelling reisde hij de Grote Postweg af die Daendels op Bas' geboorteiland Java had laten aanleggen en koos hij voor een bijzondere theatrale presentatie –, Bas moet met deze twee tot dan toe wat veronachtzaamde personen een sterke verwantschap hebben gevoeld. Zowel Blanken als Daendels waren veelzijdige, onorthodoxe, eigenzinnige, gedreven en ook stoere mannen die zich buiten de gebaande paden wilden bewegen en hierbij én indrukwekkende successen boekten én soms fors hun kop stootten. *Daendels (...) maakt dat je onmogelijk onverschillig kunt blijven, dat tegenstellingen extreem worden, dat glorie en teleurstelling ervaarbaar worden en dat ergernis en begrip op een merkwaardige wijze vermengd kunnen raken* schreef toenmalig hoofddirecteur Henk van Os in het voorwoord bij de catalogus en essaybundel over Daendels. Het zijn woorden die in veel opzichten ook op Kist kunnen slaan.

Bij zijn afscheid in 1998 hield Bas een pleidooi voor eigenzinnigheid en wees hij erop hoe belangrijk het is dat in een museum als het Rijksmuseum mensen rondlopen die afwijken van de hoofdstroom. Uiteraard had hij het hierbij over zichzelf. Verder pleitte hij voor het koesteren van het geheugen van het museum. Ook hierbij dacht Bas natuurlijk aan zichzelf en aan hetgeen hij tot stand had gebracht. Maar uiteindelijk dacht hij vooral aan het museum, dat bestaat bij de gratie van zijn medewerkers en hun drijfveren. Bas heeft het museum zonder twijfel verrijkt en degenen na hem dienen deze schat – kritisch – te koesteren.

Na 1998 kon en wilde Bas Kist vanzelfsprekend niet ophouden met werken, integendeel. Niet voor niets had hij als afscheidscadeau een aggregaat gevraagd. Energie bezat hij nog volop. Onderwaterarcheologie, Amsterdam en de Amsterdam, de schutterijcollectie van het KOG, industriële archeologie, wapens, Victor de Stuers, Indonesië, patriotten, Nova Zembla, van alles en nog wat bleef hem bezighouden. En niets leek Bas ook nu tegen te kunnen houden. Behalve dan die plotselinge dood.

Bibliografie

'Twee vijftiende-eeuwse schilden in het bezit van het Koninklijk Oudheidkundig Genootschap', in: *Jaarverslag Koninklijk Oudheidkundig Genootschap* 108 (1965), pp. 48-50

'Iets in verband met het tijdontstekingsmechanisme van Robert Fultons harpoentorpedo in het Rijksmuseum', *Bulletin van het Rijksmuseum* 15 (1967), pp. 82-90

'De schepen op Het IJ voor Amsterdam van Willem van de Velde de Jonge', *Van Tijd tot Tijd* 9, nr. 106 (1968-1969)

met R.B.F. van der Sloot, 'Iets over de degengevesten in Hoorn rond het jaar 1650; een belangrijke wapenhistorische ontwikkeling', *Armamentaria* 5 (1970), pp. 9-30

idem, 'Some facts concerning sword-hilts at Hoorn around the year 1650; an important development in the history of arms and armour' (Washington DC The Smithsonian Institution z.d. [1970?])

'Jacob de Gheyn, The exercise of armes. A commentary by J.B. Kist', in: Jacob de Gheyn, *Wapenhandelinghe*

van roers musquetten ende spiessen,
Lochem 1971

'Wapens van Cornelis Tromp
(1629-1691)', *Antiek* 6 (1971-1972),
pp. 653-673

*Geweermakers uit de 17e eeuw in de
noordelijke Nederlanden*, z.pl. 1973
met R.B.F. van der Sloot, *Musket,
roer en pistolet. 17e eeuws wapenhand-
werk in de Lage Landen*, Den Haag z.d.
[1974]

'Iets over een achttiende-eeuwse
draaibas', *Bulletin van het Rijksmuseum*
23 (1975), pp. 98-99; opgedragen aan
hoofddirecteur dr. A.F.E. van Schen-
del bij zijn afscheid op 3 juni 1975

'De "Witte Leeuw"', *Bulletin van het
Rijksmuseum* 25 (1977), pp. 163-164

*Smeerenburg 1978. Een verkenning
naar Smeerenburg Amsterdamoya Sval-
bard juli-augustus 1978*, z.pl. 1978

'Iets over de belegering van 's-Her-
togenbosch', in: M. van Boven (red.),
Het Beleg van Den Bosch in 1629, Den
Bosch 1979, pp. 25-29

'Prizes taken from the sea archaeo-
logy', *Itinerario* 3-2 (1979), p. 64
red., *Symposium Conservation of
Flags* [1977] (Amsterdam IAMAM /
Textielcommissie Musea 1980)

met J.H.G. Gawronski, *Prijs der zee.
Vondsten uit wrakken van Oostindië-
vaarders. Handleiding bij de tentoonstel-
ling 'Prijs der zee'*, Amsterdam Rijks-
museum 1980

'Blubbertown revisited. A recon-
naissance of Amsterdamoya Svalbard,
July-August 1978', in *Proceedings of the
Norwegian-Netherlands Symposium on
Svalbard*, Groningen Arctic Centre
University of Groningen 1980,
pp. 159-181

'Het begin van het Smeerenburg-
project', in: L. Haquebord en R. de
Bok, *Spitsbergen 79° NB. Een Neder-
landse expeditie in het spoor van Willem
Barentsz*, Amsterdam/Brussel 1981,
pp. 44-71

'De militaire technologie en de
vestingbouw', in: J. Sneep e.a. (red.),
*Vesting. Vier eeuwen vestingbouw in
Nederland*, Den Haag 1982, pp. 161-166

met C.L. van der Pijl-Ketel (red.),
*The ceramic load of the 'Witte Leeuw'
(1613)*, Amsterdam Rijksmuseum 1982

met M.J. Behagel, 'Naar een histo-
risch-archeologisch onderzoek van
een pre-industrieel complex te
Amsterdam. Bronnen van de materiële
cultuur op de terreinen van de Vere-
nigde Oostindische Compagnie op
Oostenburg en omstreken', *Industriële
archeologie* 3 (1983), pp. 41-59

met Jerzy Gawronski, *TVliegenthart:
rapport van de campagne 1982*, Amster-
dam Rijksmuseum 1983

met Jerzy Gawronski, *TVliegend-
Hart rapport 1982-1983* / *TVliegendHart
report 1982-1983*, Amsterdam Rijksmu-
seum 1984

'Design and introduction of a new
model eastindiaman of 150 ft by the
United Dutch East India Company
1740-1750', in: *Report of the VOC ship
Amsterdam Foundation* 1984, pp. 49-56
"Methodice en op egualen voet".

Ontwerp en invoering van een nieuw
type retourschip van 150 voet door de
Verenigde Oostindische Compagnie
1740-1750', *Industriële Archeologie* 5
(1985), pp. 9-18

'In memoriam Marius Roessingh
1931-1986', *Nederlands Archievenblad*
90 (1986), pp. 346-347

'Shiptimber for the shipyard of the
East India Company in Amsterdam',
in: *Jaarrapport VOC-schip Amsterdam
1986*, pp. 51-53

'De ruimtelijke indeling van het
retourschip van 150 voet volgens de
charters van 1742. Interior arrange-
ment of the 150 ft East Indiaman
according to the 1742 charter', in: *Jaar-
rapport VOC-schip Amsterdam 1986*,
pp. 54-57

(red.), *Van VOC tot Werkspoor. Het
Amsterdamse industrieterrein Oosten-
burg*, Utrecht 1986

'De VOC op Oostenburg, gebouwen
en terreinen', in *idem*, pp. 11-34

(red.), *De Fysieke Existentie dezes
Lands. Jan Blanken Inspecteur-Generaal
van de Waterstaat (1755-1838)*, Beester-
zwaag 1987

met J.P. Puype, 'Wapens op de schuttersstukken', in: M. Carasso-Kok en J. Levy-van Halm (red.), *Schutters in Holland. Kracht en zenuwen van de stad*, Zwolle/Haarlem 1988, pp. 164-171

'Een curieus militair tafereel', *Kroniek Rembrandthuis* 40 (1988), pp. 1-23

'The Dutch East India Company's ships' armament in the 17th and 18th centuries', *International Journal of Nautical Archaeology* 17 (1988), pp. 101-102

'Sifflet van zilver, Nederland(?), vóór 1613', *Bulletin van het Rijksmuseum* 37 (1989), pp. 194-197; ter gelegenheid van het afscheid van hoofddirecteur dr. S.H. Levie op 15 september 1989

'Integrating archaeological and historical records in Dutch East India Company research', *International Journal of Nautical Archaeology* 19 (1990), pp. 49-51; ook in: Keith, Donald H. en Toni L. Carrell (red.), *Underwater Archaeology. Conference on historical and underwater archaeology. Selected papers*, Kingston Society for Historical Archaeology 1992; alsmede in:

Babits, L.E. en H. van Tilburg (red.), *Maritime Archaeology. A reader of substantive and theoretical contributions*, New York 1998, pp. 39-45

e.a., *Symposium Onrust, Amsterdam 9-12 september 1990. Syllabus* (organisatie: CNO-werkgroep 'VOC Oostenbruggen en Onrust', Amsterdam 1990) cat. tent. *Herman Willem Daendels 1762-1818*, Utrecht 1991

'Historische archeologie – Oostindiëvaarders – techniek', *Leidschrift* 8/3 (1991-1992), pp. 43-57

met Jerzy Gawronski en Odilia Stokvis-van Boetzelaer, *Hollandia compendium. A contribution to the history, archaeology, classification and lexicography of a 150 ft. Dutch East Indiaman (1740-1750)*, Amsterdam Rijksmuseum 1992

'Bronnen voor de geschiedenis van de uitrusting van Oostindiëvaarders', in: R. Reinders (red.), *Scheepsuiterusting en -inventaris*, Groningen 1992, pp. 64-69

'Wapens en toebehoren', in: J.J. Lenting e.a. (red.), *Schans op de grens. Bourtanger bodemvondsten 1580-1850*, Sellingen 1993, pp. 99-124

'Schepen voor de VOC', in: H. Stevens (red.), *Techniek in schoonheid. De marinemodellenkamer van het Rijksmuseum te Amsterdam*, Wormer 1995, pp. 21-23

'Geschut van vader en zoon Verbruggen', in: *idem*, pp. 24-25

'Een helse machine', in: *idem*, pp. 42-43

'Ships for the VOC', in: H. Stevens (red.), *The Art of technology. The navy model collection in the Amsterdam Rijksmuseum*, Wormer 1995, pp. 21-23

'Artillery by Verbruggen senior and junior', in: *idem*, pp. 24-25

'An infernal machine', in: *idem*, pp. 42-43

"Alle klederen, dewelke dezen vorst aanhadde". Relikwieën van het Huis van Oranje in de historische afdeling van het Rijksmuseum', *Kostuum* (1995) pp. 33-42

e.a. (red.), *Dutch Guns in Russia. The Moscow Kremlin Armoury, Moscow Historical Museum, Hermitage of St. Petersburg and Gatchina Palace Museum St. Petersburg*, Amsterdam/Zwolle 1996

met P. de Gryze en F. Koens (red.), *Proceedings / Actes IAMAM congress 1996 Amsterdam, Delft, Bruxelles, Liège*, Brussel 1997

'Weapons from the island of Novaya Zemlya. Armaments of survivors of a Dutch expedition to Asia 1596-1597', in: *idem*, pp. 83-85

De restauratie van Nederlandse vuurwapens uit het Kremlin te Moskou. Rapport over het restauratieproject, z.pl. 1997

met M. de Bruijn, *Sawasa. Japanese export art in black and gold 1650-1800*, Zwolle 1998

'Victor de Stuers en Jan Hoyneck van Papendrecht', *Armamentaria* 35 (1999), pp. 27-34

met Jacques Bartels, *Véél veren! Frans Smits, militair stylist*, Zaltbommel 1999

The exercise of armès; all 117 engravings from the classic 17th-century military manual, Jacob de Gheyn, Mineola, NY, 1999 (Dover pictorial archive series)

'De erfenis van prins Maurits', *Armamentaria* 35 (2000), pp. 23-32
 met Max de Bruijn, *Johannes Rach 1720-1783. Artist in Indonesia and Asia*, Jakarta National Library of Indonesia 2001

met Max de Bruijn, *Project 'Johannes Rach (1720-1783)': eindverslag*, z.pl. 2001

met S. Dautzenberg en P. Floore (red.), *Zaanse scheepsbouw. Opgravingen aan de Hoogendijk te Zaandam: de resultaten van de opgravingscampagnes van 1998 en 1999*, Zaandijk 2001

Tentoonstellingen

Legermuseum Leiden

1960 's Konings Rok

Rijksmuseum Amsterdam

- 1974 Musketten en Pistolen
- 1976 Anderhalve eeuw Groot Noordhollands Kanaal
- 1979 Vuurtorens
- 1980 Prijs der Zee. Vondsten uit wrakken van Oostindiëvaarders
- 1980 Eduard Verman 1901-1946
- 1982 Aat Breur. Tekeningen uit Ravensbrück
- 1982 Vesting, vier eeuwen vestingbouw in Nederland
- 1982 Wrakvondsten uit de Oost-Indiëvaarder de Witte Leeuw
- 1984 Gefilterd nieuws. De Moord-aanslag op Generaal Seyffardt op 5 februari 1943
- 1987 De Physieke Existentie dezes Lands. Jan Blanken 1755-1838, inspecteur-generaal van de Waterstaat
- 1991 Herman Willem Daendels 1762-1818, Geldersman-Patriot-Jacobijn-Hereboer-Maarschalk-Gouverneur van Hattem naar St. George Del Mina
- 1998 Sawasa, Japanse exportkunst in zwart en goud 1650-1800

Elders

- 1987 Institut Néerlandais Parijs: Patriotes Français et Bataves, la sociabilité politique en France et aux Pays Bas
- 1989 Grand Palais Parijs: La Révolution Française et l'Europe (Nederlandse bijdrage aan de Tentoonstelling van de Raad van Europa)
- 1989 Maison Descartes Amsterdam: Vrijheid of de Dood
- 2001 National Library Jakarta: Johannes Rach 1720-1783, Artist in Indonesia and Asia